

naše smrti

Nikada nismo tako jasno osjetili kao upravo ove godine da nas više negoli rođenja povezuju ove naše smrti što su opustošile obzorje naše umjetnosti, na koje smo se navikli kao na vlastiti zavičaj. Ne povezuju nas, naravno, zbog onih kratkih susreta na Mirogoju (rasijane misli i rasuta pažnja, i nekoliko blijedih sjećanja na djela, na kratke susrete po zagrebačkim ulicama...); nego nas vežu duge godine i prisutnost djela što je ostalo, i upravo u trenutku smrti umjetnika pomišljamo: netko će sada sakupiti sve to i napisati knjigu... A knjiga će ući u izloge i, možda, u naše domove, a zatim u svijest i u spoznaju, u sjećanje pokoljenja, u buduće dane, i tako će početi drugi život umjetnika, siguran i zajamčen. Oni će na taj način stvoriti naše zajedništvo, i postojanje cjeline, i to baš preko i zbog svoje smrti. Već odavna, prilikom ovih slavnih mirogojskih pogreba, ponavljam u sebi jednu zaboravljenu Hölderlinovu sentencu (a zaboravili smo je jer je svojom očiglednom i jednostavnom istinitošću još i sada kao šaka u lice ovom pozitivističkom vremenu): Was bleibt dass stieften die Dichter ...

Čak kad su zasnivali mimo nas ili možda i protiv svakidašnjice u kojoj smo svi skupa živjeli, svi su oni — prebivajući negdje po strani, zaboravljeni u ovoj užurbanosti, pjesnici, slikari, kipari i graditelji ove zemlje — ipak svladali svoje i naše vrijeme, i o s t a l i . Nismo stigli ni zapaziti: tko se to zapravo borio protiv smrti?

Nismo ni zapazili da su neki od njih nestali iz svakidašnjeg života, sa ulica... Karakteristični lik Draže Iblera, bijele kose, a lica i govora toliko zagrebačkog, da smo ga osjećali nekom vrstom »simbola« našega grada (i moderne arhitekture u njemu); ili Mladena Kauzlarica, s njegovom gospodstvenom suzdržanošću — a jesmo li im zahvalili nekako i »odali priznanje«? — Da, možda je u tišini netko i na to mislio, i dobro znam da je tome tako, samo: žive li ti problemi i te vrijednosti u našem općem obzorju?

Sve što ostaje, dakle, sazdali su pjesnici i umjetnici — samo, bezbroj je primjera zaborava i potonuća. Desetljeća i stoljeća prolazila su preko mnogih od njih, dok ih muzejski ili arhivski »štakori« nisu nekim slučajem iskopali na svjetlo dana. Ali naše vrijeme, kažemo tako, ima već danas potpunu »povijesnu svijest«, ima »polivalentne kriterije« i unaprijed mobilizirano pamćenje, za koje ni kompjutori nisu potrebni.

A ipak, bespomoćni smo stajali nad grobovima; znali smo da gubimo bitke u institutima i u izdavačkim poduzećima, da vrijeme ne možemo stići, i da nas suvremeno stvaranje zapljusku-

je preko glave ... Pa da barem izvršimo neke obaveze prema ovima što odlaze ... Suvremenici, ili oni koje smo zatekli, dobri znanci još iz školskih knjiga, sa izložaba — prema njima bismo barem morali usmjeriti svoju pažnju i suosjećanje.

Postoje, ipak u našoj svijesti ukotvljene neke moralne obaveze, i zahtjevi upravljani našim mogućnostima. Dobro znamo da našim istaknutim imenima dugujemo velike knjige i kompletne monografije. Oni su još svi živi u našem sjećanju, pa dakle i u našoj svakidašnjici. U kojoj je tek mjeri prisutan Zlatko Šulentić, koji je umro 1971, ali je ostavio mnoštvo slika u privatnim zbirka i kod mnogih Zagrepčana, a obuhvatio je u svom djelu tako velik dio povijesti našega krajolika. Ostavio nam je uspomenu na svoj visoki lik i duh izvanredne finoće. Naš »pictor et viator«, kako je netko već rekao, počeo je sada svoj najdulji put. Retrospektivnu izložbu nije doduše dočekao, Moderna galerija objavila je jednu omanju knjigu (a zaslužuje jamačno veću i kompletnu), ali je zato u njegovoj kući »na Ksaveru« uređena lijepa memorijalna zbirka (druga u Zagrebu, uz atelje Ivana Meštrovića). Uredila ju je slikareva udovica, svojim investicijama, bez ica pomoći — a kako malo nas o tome uopće nešto zna! Ali Jerolim Miše nije dočekao ni takvu knjigu, a naš dug njegovom opusu i životu pritište i dalje naše svijesti. Imamo dojam kao da su svi oni nestali prerano, prije nego što smo se snašli i smogli snage da sakupimo njihova »membra disjecta«.

Nestao je i Vilko Gecan, dugogodišnji bolesnik i mučenik, također pripadnik Proljetnog salona, koji je u tišini i gotovo u zaboravu dočekao naše dane. S knjigom smo također zakasnili. Pa zatim je 1974. nestao s ovog svijeta i Oskar Herman, slikar iz još ranijeg doba, suvremenik Račića i Kraljevića, i naš suvremenik. Naša ga je poratna kritika pratila s posebnom pažnjom, jer je osjećala potrebu kompenzacije: kao i u slučaju Šulentića i Gecana, »oficijelni krugovi«, oni iz JAZU, prema njemu su ostentativno pokazivali neke od svojih organiziranih vrijednosti: ekskluzivnost, zavist i pristranost, a nikada nikome nije bilo jasno otkuda im smjelost da te svoje osobine tako solidarno očituju pred današnjicom i pred budućnošću. (A uz ime Oskara Hermana nije moguće ne spomenuti ponovo slučaj »memorijalne zbirke«: slikareva je udovica svu ostavštinu namijenila upravo takvoj zbirci, i stavila prijedlog gradskoj Zajednici za kulturu; prijedlog koji je ubrzo utonuo u našu opću ravnodušnost. A riječ je o golemom broju tempera, ulja i crteža, o novoj ustanovi neprocjenjive vrijednosti.)

Što se nalazi u »nazivniku« ovog pogrešnog raslojavanja? Trenutačni pritisak privilegija? Gubitak potrebe da se nađe ili ostvari identitet sa zajednicom? Smrt, naravno, nije imala mnogo obzira prema tim ishitrenim slojevima; neće ga imati ni kritika, i tu za sve nas, a za ovaj časopis u prvom redu, počinje ispit kritičke svijesti i savjesti: održati čvrsta mjerila našeg suda.

Suda umjetničkog i, naravno, povijesno-genetičkog, u kojemu će uloga pojedinog djela u ovom kulturnom sklopu doći do izražaja; a smisao te uloge baš je u stvaranju kohezije i onog identiteta koji smo već spominjali. Tu će prisutnost djela Ljube Babića (još jedne »amblematske ličnosti« u slici grada i čitave hrvatske likovne svijesti) nastaviti svoj živi tok upravo u općoj kulturnoj funkciji — a pogotovo kad bude u nekoj knjizi ili raspravi (u nizu rasprava) svestrano rasvijetljena.

Nikad kraja ovom umiranju! Poslije Ante Masle, Dubrovnik, i zemlja cijela, izgubili su čudesnog kolorista, Ivu Dulčića, modernog pjesnika naše obale; gubitak to teži, što je slikar bio na vrhuncu stvaranja. Osobno sam, na nagovor udovice, pokušao akciju s memorijalnom zbirkom u ateljeu na Lapadu: ni dašak odgovora nisam dobio iz tog prostora bez jeke i odjeka. Da, ponekad je odjek neke smrti bio gromoglasan, a treba se i tome radovati bez obzira na motivacije, umjetničke ili neumjetničke: bitno je da u »dugom sjećanju« svi nađu svoje mjesto. I još nešto: izmirenje. Tako je, bez sumnje, sreća što je Krsto Hegedušić za života dočekao i retrospektivnu izložbu i knjigu o svom životnom djelu. Sigurno, pravu ćemo svoju dužnost izvršiti, pa i poštovanje iskazati, tek kada i Krsto Hegedušić bude dobio svoju kritičku i povijesnu ocjenu (unutar umjetnosti i unutar razvojne funkcije). Kao i Vanja Radauš, koji je za svoj odlazak sam izabrao tragičan način, kao što je i njegova skulptura bila tragična u svom »viđenju« (tifusari, ljudi u kamenu), i u svom likovnom položaju. I svoje je buduće mjesto sam izabrao: u »Hrvatskom panoptikumu«.

Jesam li koga zaboravio? Sigurno: Đuru Tiljka u prvom redu, još jednog patnika i žrtvu naše male svakidašnjice, a navlaš ga spominjem uz »akademce«. Nestao je davno prije njih, ali živjet će u budućnosti zajedno s njima, i naša je obaveza da barem u tom budućem idealnom životu odijelimo njihovu umjetnosti od njihove svakidašnjice, a naš povijesno-umjetnički sud od svih predilekcija, određenja i povreda koje nam život u svom toku donosi.

Možda u prvi mah to nećemo moći (ni materijalno ni »znanstveno«), i naše nas vrijeme još pritište. Ali što je kritička svijest, zapravo? To je duhovna snaga pokoljenja koja dolaze (i onih koja su već došla), i ta će snaga upotpuniti sve praznine u sjećanju. Ona neće zaboraviti ni Marjana Trepšea ni Kamila Ružičku. Ona će bez pogreške presuditi tko će živjeti i koliko, pa ako prvo pokoljenje u ponečem i pogriješi, neće ono drugo.

Treba li se bojati te snage i te buduće svijesti? Ona je kao sudbina: ne može se izbjeći. Bilo bi ipak dobro za sve nas, za predani ljudski rad i njegovu čistoću, prisjetiti se ponekad da smo svi mi, i naši mrtvi, i mi koji smo još ostali, u isto vrijeme i živi i mrtvi.